

Методичні вказівки
щодо проведення усноісторичних досліджень за проектом
«Друга світова війна та голод у Південній Бессарабії (1939–1947 рр.)»

Усна історія (або свідчення) – це особисті розповіді про життя людей, висвітлені ними самими. Проведення інтерв'ю (або інтерв'ювання) – традиційний метод дослідження в різних галузях гуманітарного знання, насамперед, в історії.

З одного боку, усна історія займається збиранням історичних повідомлень свідків – адже ці свідчення фіксують досвід людей, переданий із перших рук, який стає робочим матеріалом для узагальнень історика. З іншого боку, людська пам'ять розповідає не лише про події, що сталися в минулому, а й про ставлення людей до цих подій, про їх пояснення соціальних зв'язків і цінностей минулого часу. Усна історія дає дивовижну можливість дізнатися про відносини, мотивації в людській поведінці.

Збирання життєвих історій старшого покоління – це своєрідний спосіб зв'язку людей різного віку, культур, мов і країн, а також це дивовижний шанс усвідомити унікальність і важливість кожної людини. Інтерв'ю також дає можливість зрозуміти і розділити цінності попереднього покоління, котре включає наших батьків, бабусь і дідусів, сусідів, тих, хто живе поруч. Ще одна перевага свідчень – вони є унікальним джерелом відомостей про повсякденне життя, соціальну атмосферу, мікроісторію. Вони створюють гарну можливість прослідкувати, як офіційна історія відбилася в буденному житті пересічних громадян, вплинула на їхні погляди.

При виборі респондентів під час роботи над проектом бажано орієнтуватись на людей, яким на момент опитування виповнилось 78 та більше років. *Вибір респондентів*, крім очевидної відповідності загальній концепції дослідження, обумовлюється питаннями, які дослідник вирішує висвітлити/пояснити/проаналізувати за допомогою усноісторичних свідчень. Якщо таким питанням є відтворення чи реконструкція певної ситуації або конкретної події, а також вивчення досвіду їх «переживання», тоді вибір респондентів диктується наявністю безпосередніх свідків цих явищ чи подій. У тому випадку, коли дослідницький інтерес спрямований на вивчення історичної пам'яті, її структур, конструкцій, каналів трансляції, співвіднесення офіційного дискурсу й особистісного досвіду, характерними ознаками генеральної сукупної групи можуть стати й інші, більш широкі показники.

У найбільш узагальненому вигляді методів *пошуку респондентів* може бути три: приватний, інституційний та архівно-документальний. Найбільш розповсюдженим «приватним» шляхом пошуку респондентів прийнято вважати метод так званого «снігового кому» – коли перші інформанти (або навіть сам дослідник) допомагають знайти інших із кола своїх друзів чи знайомих. Інституційний метод передбачає звернення дослідника до певного кола організацій, органів, об'єднань чи установ. Ними можуть бути: громадські й профспілкові організації, професійні об'єднання й товариства,

фонди, газети, журнали, радіо й телебачення тощо. Архівно-документальний метод є доречним тоді, коли архівні документи з тематики дослідження містять певні відомості стосовно інформантів як учасників подій, що висвітлюються в цих матеріалах.

Під час пошуку респондентів слід враховувати те, що завдяки зверненню до різного роду інституцій (набагато рідше – у «приватний» спосіб) дослідник може знайти так званих «професійних свідків» – людей, чії оповіді давно й заздалегідь є продуманими, структурованими й апробованими на різноманітних зустрічах, засіданнях й різноманітних громадських заходах, на противагу «пересічним свідкам», тобто тим, хто до моменту появи дослідника не мав можливості (чи бажання) відтворити й артикулювати свій досвід публічно.

Основним показником того, що дослідник опитав достатню кількість інформантів, прийнято вважати повторення інформації, на пошук якої спрямоване інтерв'ювання. Такий «пори́г» чи «ефект насичення» спостерігається при різній кількості проведених інтерв'ю й може сягати як 20–30, так і кілька сотень «усних історій» в залежності від конкретної мети та обсягів дослідження.

Вибір типу інтерв'ю чи їх комбінація також залежать як від мети й завдань дослідження, так і від проблем, що мають бути вирішеними шляхом залучення усноісторичних джерел. У залежності від кількості осіб, котрі інтерв'юються одночасно, вирізняють одноосібне й групове інтерв'ю, останнє, в свою чергу, може бути дискусією фокус-групи (focus group discussions) й інтерв'ю спільноти (community interview). За тематичною спрямованістю й інформаційним потенціалом інтерв'ю розподіляються на біографічні (individual life story), проблемні (single-issue interview), генеалогічні (family-tree interview), щоденникові (diary interviewing).

Найбільш поширеними й інформаційно насиченими прийнято вважати: 1) біографічне інтерв'ю, яке також має назву «історії життя» чи «розповіді про життя», й є орієнтованим на вивчення суб'єктивного, особистісного сприйняття минулого в межах цілісного біографічного досвіду, та 2) проблемне (тематичне, сфокусоване) інтерв'ю, спрямоване на вивчення «переживання» людиною окремої історичної події, ситуації чи явища. Варіантом біографічного інтерв'ю є лейтмотивне інтерв'ю, за допомогою якого в усноісторичному дослідженні вивчається вплив досвіду, набутого під час участі в тій чи іншій події, на подальшу біографію опитуваного.

У залежності від наявності стандартного для всіх інформантів питальника, що містить конкретні (не наративні) запитання, і біографічні, і проблемні інтерв'ю бувають: 1) структурованими (якщо вони спрямовані лише на відповіді питальника), 2) напівструктурованими (якщо вони містять відкриту фазу вільного оповідання), 3) неструктурованими або наративними (вільна фаза охоплює все інтерв'ю в цілому, додаткові запитання дослідника є наративними, а не конкретними, й «прив'язаними» до нарації респондента).

Генеалогічні інтерв'ю частіше за все використовуються в дослідженнях, присвячених історії родини чи вивченню певних

довгострокових тенденцій, механізмів і каналів трансляції історичної пам'яті тощо. Як правило, такому типу інтерв'ю передують біографічна нарація оповідача, під час якої виникає необхідність поширити її змістовний потенціал за рахунок переказу інформантом біографій членів своєї родини.

Щоденникові інтерв'ю використовуються переважно в дослідженнях певних соціальних тенденцій і передбачають ведення групою інформантів регулярних письмових чи усних (на диктофон) записів впродовж деякого часу (тижня, місяця, року тощо) з метою фіксації певних питань чи опису окремих повсякденних практик. Ці записи можуть робитися як кожен день, так і раз на тиждень чи місяць; після завершення дослідження вони передаються досліднику для узагальнення й аналізу.

Головною різницею між інтерв'юванням фокус-групи й спільноти (де кількість осіб може сягати 30) прийнято вважати направленість акценту взаємодії: у разі фокус-групової дискусії він робиться на спілкуванні членів групи проміж собою, дослідник у цьому випадку не є інтерв'юером, він виконує функції «модератора», чия головна задача полягає в провокаційному підштовхуванні обміну думками завдяки дотриманню позиції «наївного слухача», що має наслідком створення особливої довірливої й дружньої атмосфери. У разі інтерв'ю в великій спільноті акцент взаємодії переноситься на спілкування інтерв'юера й колективу в цілому, дослідник (а краще – два) ставить прямі запитання й стежить за тим, щоб право на відповідь отримав кожен із присутніх. Перевагами цих двох видів групового інтерв'ювання, крім зазначених вище можливостей збору попередньої інформації й дослідження питань, пов'язаних зі способами й схемами конструювання й відтворення колективних спогадів, є також можливість «повернути» ці спогади назад – певний усталений колектив (наприклад, члени громадського об'єднання) може вислухати й оцінити висновки дослідника.

Після вирішення питання, яким має бути інтерв'ю та кого саме інтерв'юватиме дослідник, бажано продумати послідовну *схему проведення бесіди*. Частіше за все в усноісторичних дослідженнях використовується відкрите (наративне, неструктуроване) чи напіввідкрите (напівструктуроване) біографічне чи проблемне інтерв'ю. Схема їх проведення є певною мірою схожою, й першим кроком, який слід передбачити під час її складання, стане встановлення контакту з респондентами. Першу зустріч бажано присвятити розповіді про тематику й основні питання дослідження (одразу уточнити, чи пам'ятають досліджувані події), ознайомленню з необхідними для підписання документами, обов'язковому інформуванню респондента про те, де саме, чи за допомогою кого були знайдені його телефон чи адреса, поясненню того, що на практиці інтерв'ю триває достатньо довго (3–4 години), крім того, необхідно узгодити час і місце проведення інтерв'ю, які мають бути зручними в першу чергу для інформанта, тим самим надаючи йому час для підготовки. Такий перший контакт можна встановлювати як під час особистої зустрічі (у разі попереднього «пілотного» спілкування в групі – у ході самої бесіди), так і по телефону.

Інформувати респондента про цілі й завдання проекту на початку самого інтерв'ю (якщо першої зустрічі для попереднього знайомства не було) не є бажаним – за практикою проведених досліджень такий вступ «заморожує», сковує людину, створює більш офіційну, ніж дружню й відкриту для довірливої розмови атмосферу. У такому випадку рекомендується залишити чистими декілька метрів (чи секунд) плівки й дописати інформацію про проект пізніше. Але це не стосується повідомлення про дату й час проведення інтерв'ю, а також про імена й прізвища дослідника й інформанта – їх можна записати як на початку, так і наприкінці бесіди, після слів подяки.

Наступний крок у плануванні як біографічного, так і проблемного інтерв'ю слід присвятити формулюванню першого запитання. Очевидно, що в проблемних інтерв'ю перше запитання повинно будуватися навколо теми дослідження, але в термінах не суто наукових, а більш простих й зрозумілих респонденту. Взагалі, впродовж всього інтерв'ю досліднику слід утримуватися від позиції «всезнаючого слухача», експерта, арбітра, чи, того гірше, пропагандиста й провідника якихось ідей – політичних, національних, релігійних тощо – навпаки, треба намагатися якомога більше мінімізувати власну «присутність» і вплив на інформанта. Зрозуміло, що абсолютне «виключення» інтерв'юера з ситуації інтерв'ю неможливе, але слід робити все задля запобігання свідомої провокації чи акцентуації розмови. У разі біографічного інтерв'ю бажано не підказувати респондентові ніякої «об'єктивної» початкової точки оповідання, як то: «розкажіть, будь ласка, свою біографію з моменту народження», «...з того моменту, як себе пам'ятаєте» і т. ін. Навіть слово «біографія» бажано замінити на «історію Вашого життя», й наголосити на її унікальності й важливості для слухача. Зауважимо, що респондентові доцільно ставити основне запитання, навідні ж питання озвучувати лише у випадку, коли він відповідає стисло або занадто відхиляється від теми розмови.

Вибір техніки, за допомогою якої фіксується (записується) інтерв'ю, частіше за все залежить від самого дослідника, рідше – від організації, що є ініціатором проекту. Сучасний асортимент аудіо- й відеотехніки є настільки багатий, що її опис і рекомендації стосовно використання тієї чи іншої марки потребує спеціальних технічних знань і окремої публікації. Зазначимо лише те, що в проектах, які здійснювалися раніше й тривають досі, запис інтерв'ю проводився як за допомогою аналогової, так і цифрової апаратури, а також як на аудіо-, так і на відеоносії.

Очевидною є перевірка перед кожним інтерв'ю технічного стану апаратури й мікрофонів, її зарядження, наявності додаткового комплексу батарейок та необхідної, з урахуванням можливості незапланованої довгої бесіди, кількості касет, якщо апаратура не є цифровою. Під час безпосереднього запису бажано працювати з двома мікрофонами – як для інформанта, так і для дослідника, а також стежити за якістю запису.